

УДК 070.7.1

О. Л. Теребус – доцент, кафедри видавничої справи та редагування і журналістики Волинського національного університету імені Лесі Українки

Трансформація жанрових форм у літературі й публіцистиці

Роботу виконано на кафедрі видавничої справи та редагування і журналістики ВНУ ім. Лесі Українки

У статті йдеться про особливості жанротворення в літературі й публіцистиці, проаналізовано основні критерії, специфіка, риси.

Ключові слова: публіцистика, журналістика, література, жанр, жанротворення, письменницька публіцистика, нарис.

Теребус О. Л. Трансформация жанровых форм в литературе и публицистике. В статье рассматриваются особенности жанрообразования в литературе и публицистике, анализируются основные критерии, специфика, черты.

Ключевые слова: публицистика, журналистика, литература, жанр, жанрообразование, писательская публицистика, очерк.

Terebus O. L. Enhancement of the Transformed Forms of Genre in Literature and Journalism. The features of genre in literature and journalism are analyzed in the article, the main criteria, characteristics, traits are determined.

Key words: journalism, literature, genre, writer's journalism, essay.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз останніх досліджень із цієї теми. В українському журналістикознавстві проблема жанротворення не нова. У працях В. Здорогеги, В. Качкана, І. Михайлина, А. Москаленка, М. Парцея, М. Стюфляєвої, В. Учонової, Л. Чернеця, В. Шкляра, М. Недопитанського та ін. піднімалися різні її аспекти. Жанрові межі дуже умовні, і кожен митець у міру свого таланту прагне внести щось нове.

Слово “жанр” уживається дуже широко та, як більшість літературних термінів, не є однозначним. Відомо, що для журналістики властива жанрова багатоманітність. Зрозуміло, що жанр – це більш-менш стійка форма пізнання й відображення дійсності. У “Краткой литературной энциклопедии” поняття літературного жанру трактується як тип літературного твору, який склався історично [3, 914]. У “Словнику літературознавчих термінів” В. Лесина і О. Пулинця (1971) жанр розглядається як другий ступінь класифікації літературного твору за різними типами їх поетичної структури [5, 145]. У журналістиці під жанром прийнято розуміти “усталений тип твору, який склався історично і відзначається особливим способом освоєння життєвого матеріалу, характеризується чіткими ознаками структури” [1, 76]. У процесі історичного розвитку літератури, відповідно до запитів, потреб життя, виникали, розвивалися й змінювалися жанри літератури.

У дослідженні “Теорія і практика радянської журналістики: Основи майстерності. Проблеми жанрів” зазначено: “Важливо зрозуміти, що ті чи інші жанри в процесі історичного розвитку журналістики сформувались об’єктивно і причиною їх виникнення є потреба різнобічного відображення дійсності. Вони не є ні вічними, ні застиглими” [10, 115]. Дослідник В. Здорогега стверджує, що той самий жанр, наприклад стаття, може бути інформаційним, аналітичним і публіцистичним. Тут вирішальне значення мають не формальні композиційно-жанрові ознаки, а внутрішні якості твору залежно від авторського завдання, способу мислення та, зрозуміло, індивідуального літературного обдарування [2].

Мета дослідження – проаналізувати особливості трансформації жанрових форм у літературі й публіцистиці.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Традиційно всю сукупність жанрів журналістики прийнято поділяти на три групи: інформаційні (заметка, інтерв’ю, репортаж), аналітичні (коментар, кореспонденція, стаття, огляд, рецензія), художньо-публіцистичні (нарис, есе, фейлетон, памфлет).

Література ділиться на три роди: епос, лірику та драму. Історія цього поділу досить давня. Кожен рід у процесі існування в історії літератури відшукав собі відповідні форми. Якщо роди

відбивають загальний зміст літератури, то основною літературною формою художнього твору є жанр. Кожен рід сформував свою систему жанрів, у якій він найбільш повно й глибоко втілюється.

Кожен жанр має свій час народження, розвитку, інколи занепаду та навіть смерті. Щоправда, буває й так, що старі жанри, які вважалися деякий час мертвими, раптом знову оживають і починають свою історію спочатку. Жанри досить активні, рухливі, узаємодіють між собою. І це закономірно, бо письменникові, у якого багатий творчий світ, сталі жанрові рамки замалі, й щораз його думка виходить за їхні межі, чим порушує класичні канони жанру та породжує самобутні жанрові різновиди. Щодо жанру загалом, то йому властиво самооновлюватися за рахунок індивідуального мислення. Жанр – не догма, а творчий процес ще й тому, що в його природі закладено тенденцію до самоеволюції, і тому дослідники-теоретики не спростовують аксіому вічності й молодості жанру. Жанр може відновлюватися на кожному новому етапі розвитку літератури.

Жанр для письменників виступає передусім у своїй класифікаційній функції. Такі письменницькі класифікації не претендують на наукову точність, вони мають практичне значення, але, можливо, саме тому функція жанру як літературознавчого поняття в них особливо наочна.

Однак класифікаційна функція жанру не єдина. Авторські жанрові позначення, пропонуючи читачеві твір, передбачають узаєморозуміння між письменником та читачем, двостороннє визнання певної жанрової традиції.

Хоч письменники по-різному пояснюють той чи інший жанр, у розумінні його функцій спостерігається однотайність. Це й не дивно: жанр давно став невід'ємною частиною літературної “мови”, добре засвоєної читачами. Мабуть, у вирішенні заплутаних літературознавчих проблем жанру слід починати з визначення його функцій як величини постійної. Як літературознавче поняття жанр – завжди одиниця в класифікації творів і вказівник їхніх традиційних рис, які допомагають процесу естетичної комунікації. Ці функції жанру потрібно враховувати в літературознавчих дослідженнях.

Із питанням про жанровий розвиток загалом тісно пов'язане питання про вплив творчої індивідуальності письменника на жанр і жанрові трансформації. Жанри історично складаються, розвиваються, сягають вершин свого поступу. Між окремим жанрами грані розмежувань часом важко вловлюються, існує певний симбіоз жанрів, багатство різновидів, за допомогою яких один жанр переходить в інший, а ця “низка переходів” розводять деякі з них на протилежні, несумісні жанрові полюси.

Особливий внесок у трансформацію жанрів зробили письменники. Кожен письменник і його твори – це породження певної історичної епохи, ланка у творчому процесі й щоразу відкриття творчої індивідуальності. Публіцистичні, літературно-критичні виступи письменників зробили помітний внесок у літературну справу, значно впливаючи на розвиток суспільно-критичної думки сучасності. Активними дописувачами стали письменники ХХ ст. Д. Павличко, П. Мовчан, О. Гончар, І. Драч, І. Дзюба, Б. Олійник, В. Яворівський, Р. Лубківський, П. Загребельний та ін.

Цю традицію продовжують і письменники ХХІ ст. У пресі з'являються статті В. Неборака, І. Калинця, Т. Малярчук, Ю. Винничука, Ю. Андруховича, І. Лучука, Т. Прохаська та багатьох інших. Основними стильовими ознаками письменницької публіцистики є есеїстичність, ліризм, образно-метафорична пластичність фрази. Виразність кращих її зразків – у вираженості й точності оцінок, повноті вражень, проникненні в ідейно-естетичну сутність духовних явищ.

Процес трансформації художнього й публіцистичного світосприйняття добре простежується в нарисі. У “Літературознавчому словнику-довіднику” видавничого центру “Академія” нарис визначається як “оповідний художньо-публіцистичний твір” [5, 488]. Це – дійовий і складний у художньому відношенні жанр. Проблемні нариси, нариси-портрети, дорожні нариси, нариси-есе – усі ці види публіцистичної творчості займають дедалі більшу площу на шпальтах газет, їм відводиться чимало часу і в теле- та радіопередачах. Художні нариси – один із різновидів нарису, де зображуються люди й події за допомогою домислу. Домисел полягає в художній інтерпретації письменником відомого документально підтвердженого “факту через діалог, пейзаж, портретну характеристику тощо” [5, 211].

Нарис – це самостійний жанр публіцистики, у якому на документальній основі узагальнюються важливі суспільно-політичні явища, розкриваються події, у центрі яких – зображення людини, розкриття її характеру. Нарис як своєрідна форма художнього, образного осмислення матеріалу став поряд з іншими літературними жанрами важливим засобом розвитку естетичних здібностей і смаків. Чимало авторів надають перевагу дослідницькому, документальному началу, деякі – публіцистичному його осягненню.

Досить активно у своєму творчому доробку цей жанр використовує Д. Павличко. Автор будує свої нариси на основі документальних фактів, подає матеріал дохідливо, мислить яскравими художніми образами, при цьому переважно дає пряме авторське їх витлумачення, не перенасичує твір фактами, тому він легко сприймається читачем. Такий нарис викличе не тільки логічний, а й емоційний відгук. Щодо науковості нарису, то з прикладу видно, що суб'єктивні погляди автора домінують над науковістю висновків, обґрунтувань чи порівнянь.

Найпоширенішими видами нарису є портретний, проблемний та подорожній. У центрі портретного нарису зображено людину з її внутрішнім світом, розкривається її характер: “Дмитро Гнатюк” (1967), “Яблуневе натхнення” (1969), “Метеор російської поезії” (1975), “Анатолій Мокренко” (1983). Через конкретні вчинки, дії, інколи конфліктні ситуації показано людину в суспільно значимих діях. Трапляються в публіцистиці Д. Павличка й подорожні нариси: “Два дні з Ярославом Івашкевичем” (1982), “Мірдаз Кемпе” (1987) та ін.

У нарисах публіциста привертає увагу образ. Публіцистичний образ не тотожний художньому, бо різною є мета їх створення. У публіцистиці образ слугує насамперед більш глибокому пізнанню дійсності, а також для сильнішого, переконливішого, емоційнішого впливу на читача. При цьому публіцист удається до різних видів образів, починаючи від словесного образу, або образного вислову, і закінчуючи образом-персонажем.

Здатність викликати ланцюгову реакцію асоціацій і спогадів, скорочуючи цим шлях логічного пізнання, вміння донести свій темперамент і пристрасті, а також своєрідний ліризм і пластичність фрази – такі характерні риси публіцистичних виступів Д. Павличка. Для досягнення дослідницького ефекту митець активно користується випробуваною зброєю – метафорою.

Дослідник М. Парцей зауважує: є розхожа думка про те, що нарис перебуває між дослідженням і оповіданням; та підкреслює, що публіцист “обов'язково повинен володіти аналітичним розумом, глибокими знаннями і, звичайно, художнім даром” [9, 81]. Однак від оповідання нарис відрізняється своїм підходом до життєвого матеріалу. Якщо порівнювати нарис із науковою статтею, то його прикметною особливістю буде образний лад, а коли порівнювати нарис із оповіданням, то “особливістю нарису виявиться неодмінне загострення його образів у стилі публіцистичного дослідження” [9, 82]. Про проблему перетягування нарису то в художню літературу, то в журналістику говорить і В. Здоровега. Дослідник убачає причини цих суперечок у тому, що слово “нарис” охоплює широку гаму, з одного боку, у чомусь подібних, а з іншого – далеко не однорідних творів. Слушною є думка про те, що місце нарису – на стику публіцистики й художньої літератури. Можна стверджувати, що в сучасному нарисі по-особливому відчувається вплив інших аналітичних жанрів – статті, коментаря, огляду. Посилення аналітичності, соціально-моральних начал веде до того, що сьогодні важко натрапити на портретний нарис у “чистому вигляді”. Частіше в таких творах переважають не описовість, не чистий автобіографізм, а глибокі роздуми, філософсько-психологічні дослідження.

Для письменницької публіцистики, зокрема для нарису, властиве поєднання рис публіцистики із художньою літературою. Із публіцистикою нарис поєднує документалізм, проблемність, а з художньою літературою – відповідна система образності, часто й композиція. У нарисі є образ-персонаж, який, на відміну від образу в статті, наближається до художнього образу.

Нарис – найпоширеніший художньо-публіцистичний жанр, у якому досліджуються реальні життєві явища через людські долі та характеристики з метою впливу на соціальну практику, формування особистості, її орієнтації в системі соціально-політичних та духовних цінностей.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, жанри історично складаються, розвиваються, сягають вершин свого поступу. Між окремими жанрами грані розмежувань інколи важко вловлюються, є певний симбіоз жанрів, багатство різновидів, за допомогою яких один жанр переходить в інший, а ці переходи розводять деякі з них на протилежні, несумісні жанрові полюси. Нарис обслуговує літературу й активно використовується в публіцистиці. А пропагандистами цього жанру є письменники, чії публікації розміщуються в періодиці.

Література

1. Григораш Д. Журналістика у термінах і виразах / Григораш Д. – Л. : Вид-во при ЛДУ, 1974. – 296 с.
2. Здоровега В. Слово тоже есть дело: Некоторые вопросы теории публицистики / Здоровега В. – М. : Мысль, 1979. – 174 с.
3. Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. – Т. 2. – М. : Сов. энцикл., 1964.
4. Лесин В. Словник літературознавчих термінів / В. Лесин, О. Пулинець. – К. : Радян. шк., 1971. – 486 с.

5. Літературознавчий словник-довідник. – К. : Академія, 1997. – 752 с.
6. Павличко Д. Біля мужнього світла / Павличко Д. – К.: Радян. письменник, 1988. – 336 с.
7. Павличко Д. Магістралями слова / Павличко Д. – К. : Радян. письменник, 1977. – 312 с.
8. Павличко Д. Над глибинами / Павличко Д. – К. : Радян. письменник. – 1983. – 424 с.
9. Парцей М. Авторський фактор у публіцистиці / Парцей М. – Л. : Світ, 1990. – 200 с.
10. Теорія і практика радянської журналістики: Основи майстерності. Проблеми жанрів / за ред. В. Й. Здоровеги. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1989. – 327 с.

Статтю подано до редколегії
15.02.2011 р.